O DVANÁSTICH MESIAČIKOCH

(a ich daroch)

Scenár vianočnej výstavy

Autorka: Zdenka Pašuthová
Dramaturgia: Eva Čárska

Východiská

V Bibiane sú vianočné výstavy už dlhoročnou (a divácky vďačnou) tradíciou. Výstava O dvanástich mesiačikoch by mala nadviazať na tento úspešný „cyklus" a ponúknuť opäť trochu iný pohľad na tematiku Vianoc – najmä na zmysel ich vnútorného posolstva – DARU.
Rámcom výstavy sú motívy zo slovenskej ľudovej rozprávky O dvanástich mesiačikoch. Predpokladáme, že príbeh všetci poznajú, ale pre istotu ho zopakujeme. Maruška sa vyberie hľadať na príkaz macochy a nevlastnej sestry Holeny nezmyselné dary (aké si často želáme i my). Úmorné, zdanlivo bezcieľne a beznádejné hľadanie (aké často absolvujeme v obchodoch) v jej prípade vedie hlbšie – k stretnutiu s „mystickou" a „mýtickou" (teda duchovnou) podobou roka – s dvanástimi mesiačikmi, od ktorých si prosí a aj dostáva všetko potrebné (a ešte aj veľa navyše).
Motív prosby a daru (resp. darov), ktoré neprináša len december (a Vianoce), by mali zvýrazniť staré slovenské, resp. slovanské názvy mesiacov. Ich slovotvorný základ často vystihuje (alebo aspoň naznačuje) charakteristiku práve prostredníctvom darov – vecí (plodín, činností, a pod.) charakteristických pre ten-ktorý mesiac.

Úvod

Scenár a návrh výtvarno-priestorového riešenia vychádza z priestorov „malej galérie". Priestor je rozčlenený na tri časti, ktoré postupujú od decembra s dôrazom na dar ako symbol Vianoc až k vnímaniu darov celého roka - darov, ktoré dostávame a často si to ani neuvedomujeme. Toto členenie súčasne sprevádza detského návštevníka od dôverne „známeho" a celkom bežného vnímania zimných mesiacov a Vianoc (obohateného o hru a interaktivitu) až k menej známemu slovanskému a rozprávkovému obrazu dvanástich mesiačikov. Návštevník sa súčasne z „obyčajnej zimy" dostáva doslova „do rozprávky":
1. časť (vstupná hala a chodba)– predstavuje **december v prírode** – v nej sa využívajú rôzne charakteristické zimné prírodné prvky (cencúle, vločky), hrové činnosti (stavanie snehuliakov), ale súčasne aj motív kalendára (takmer adventného) - to všetko v očakávaní Vianoc
2. časť (1. miestnosť) - **december doma** – po zime návštevníci vstupujú do útulnej drevenice - jednoducho vianočne vyzdobenej. Najdôležitejšou súčasťou interiéru sú vizuálne odkazy na rozprávku o dvanástich mesiačikoch (fialky, jahody, jabĺčka) a „čítací kútik" (nostalgická spomienka na dlhé zimné večery). Tu deti nájdu rozprávku o dvanástich mesiačikoch, do ktorej vstupujú v nasledujúcej miestnosti.
3. časť – (2. miestnosť) **december a jeho bratia** (rozprávka O dvanástich mesiačikoch) – je „rozprávkovou" inštaláciou, kde sa deti zoznámia s podobou dvanástich mesiačikov cez interaktívnu hru – hľadaním a priraďovaním správnych darov jednotlivým mesiacom (resp. ročným obdobiam) a vytváraním vlastnej podoby roka.

Ako základný materiál sa vo výstave využíva drevo (drevenica; les, v ktorom blúdila Maruška; aj podoba dvanástich mesiačikov).

1. časť (chodba): December v prírode

je vstupnou časťou, poskladanou z „dôverne známych" zimných prvkov charakteristických pre december. Priestor prináša zábavnou a hravou formou aj informácie o typických sviatkoch, ktoré sa v rámci tohto mesiaca slávia. Objekty a aktivity sú rozmiestnené v celej vstupnej hale a chodbe Bibiany (výber možno upraviť podľa priestorových a technických možností. Počítame s tým, že decembrový kalendár v tejto výstave by mohol nahradiť tradičný adventný kalendár, ktorý býva umiestnený vo vstupnej hale).

Objekty, aktivity, texty

- **podlaha** – biela, mäkká, snehová – vytvára ilúziu zimy, je výškovo rozčlenená – uprostred „vydupaný" chodníček, po okrajoch chodby akoby záveje
- **texty** (aj v ďalších častiach výstavy) sú riešené ako odkazy v snehu, resp. na kalendárových lístkoch (rozmiestnené v priestore) – v tomto priestore IBA NA KALENDÁROVÝCH LISTOCH
- **snehuliaci –** na jednom zo snehových ostrovčekov sú snehuliaci (dvaja – traja, 3D), snehuliaci sú rozoberateľní
  aktivita: v škatuľke (darčeku) sa nachádzajú gombíky, mrkva, metla a ďalšie doplnky, ktoré môžu návštevníci rôzne kombinovať a obmieňať na postavách.
- **prieruba –** vo vstupnej hale Bibiany - ľadová plocha a v nej prieruba (pri nej stolička a ozdobené vedierko, resp. „snehová guľa" na sedenie).
  aktivita: lovenie vianočného kapra magnetickou udicou
- **cencúľová zvonkohra a vločkové noty** – v priestore je umiestnená cencúľová zvonkohra. Pri nej sú vločkové noty (podľa farebnosti, resp. čísel obsahujú zápis niekoľkých dobre známych zimných pesničiek.
  aktivita: hranie pesničiek (možno hádanie, ak nepripíšeme slová a dáme k dispozícii magnetické či iné kontrolné riešenia)
- **vločkový záves –** v priestore sú umiestnené snehové vločky.
  aktivita: vystrihovanie a vešanie vločiek z papiera (klasické zloženie kruhu a vystrihovanie vzorov – potom sa to rozloží).
- **kalendár** – na stene sú umiestnené otváracie napodobeniny stránok z kalendára (len významné dni, do zoznamu sme zaradili aj meniny Bibiany) – po ich otvorení sa ukáže ilustrácia alebo iná forma zobrazenia, typická pre daný deň (Mikuláš, Barbora, Lucia, Bibiana, Štefan, Silvester), 24. december – Vianoce, tvoria prechod do domu, drevenice (ďalšej kapitoly výstavy).

2. časť (1. miestnosť): December doma

vnútorný priestor domu (drevenice) vytvára kontrastný predel medzi prvou a druhou časťou výstavy. Navodzuje dôverne známu atmosféru s príchuťou „rozprávkovosti" a mystiky Vianoc. Súčasťou interiéru je maličká „domáca čitáreň" – kreslo (hojdacie?), lampa a knižka O dvanástich mesiačikoch. Tak sa vytvára prepojenie s rozprávkou O dvanástich mesiačikoch (dom, v ktorom bývala macocha, Holena a Maruška) – v ďalšej miestnosti a súčasne sa návštevníkom zadáva a vysvetľuje ich úloha v rozprávkovom príbehu.

Objekty, aktivity, texty

- **texty –** v drevenici sa nachádza kniha s rozprávkou O dvanástich mesiačikoch (texty sú jej súčasťou).
- **drevenica –** vnútro drevenice s vianočnou výzdobou, súčasťou sú aj okná (niektoré pravé a niektoré imitované).
- **okná –** cez ne môžu návštevníci vidieť zimnú krajinu, ktorou prešli; a potom aj krajinu typicky vianočnú (aj s povestnou hviezdou a tromi kráľmi na obzore). Môže tu byť aj okno, na ktoré kreslí mráz (alebo deti) kvety.
  aktivita: otváranie okien, kreslenie ľadových kvetov
- **vianočný stromček**
  veľmi skromný (jablká, orechy) zavesený zhora
- **popletené dary –** v miestnosti sú aj veci, ktoré k decembrovej výzdobe nepatria (ale patria do rozprávky o dvanástich mesiačikoch) fialky vo vázičke, jahody a jabĺčka (jabĺčka asi treba umiestniť na konár za okno alebo tak, aby bolo jasné, že sa tu neobjavili z hypermarketu:)
  aktivita: objavenie „cudzích" darov (na základe textu v knižke/komikse, vysvetlenie pozri ďalej – príloha č. 1)
- **rozprávková kniha/komiks** – (najlepšie asi vo forme leporela, resp. vo forme komiksu priamo na stole) – v nej je ilustrovaný a popísaný skrátený príbeh Marušky (text v prílohe č. 1). Deti si na základe príbehu majú overiť, či by podobnú úlohu zvládli aj ony. Súčasťou knihy je aj prehľadný „kalendárik" so súčasnými a starými názvami mesiacov.
- **kalendárik** – tvorí voľné pokračovanie komiksu či rozprávkovej knihy, prípadne je jej súčasťou. Deťom ponúka prvý raz „novú" (starodávnu) podobu názvov mesiacov (pozri v tabuľke).
- **dvere** tvoria prechod do rozprávky O dvanástich mesiačikoch.
  zvuk: fujavica, meluzína (pri otvorení dverí)
- **ozvučenie** – jemná vianočná hudba

3. časť (2. miestnosť): December a jeho bratia

Priestor krajiny je inšpirovaný klasickým obrazom dvanástich mesiačikov v nedostupnej zasneženej hore okolo ohňa. Z tepla chalupy vychádza návštevník cez dvere opäť do zimy (v 1. polovici miestnosti. Druhá polovica miestnosť je vyjadrením ostatných častí roka – mnohorakosti a pestrosti darov, ktoré dostávame. Jednotlivé mesiace resp. ročné obdobia sú oddelené (paravánmi alebo nejakými nižšími prekážkami), čím vzniká labyrint, v ktorom deti blúdia, hľadajú a spoznávajú jednotlivé mesiace. V rámci labyrintov sú odnímateľné atribúty, ktoré deti môžu priniesť príslušným mesiacom. Mesiace spočiatku vyzerajú ako takmer rovnaké figuríny – až dozdobením sa odlíšia a súčasne sa odhalí ich staroslovanský resp. starý slovenský názov.

Objekty, aktivity, texty

- **dvere –** do 2. miestnosti sa vchádza (resp. z drevenice sa vychádza) dverami. Pri ich otvorení sa ozve zvuk fujavice. Vchádzame do zimnej krajiny – tentoraz už rozprávkovej.
- **chalúpka –** v úvodnej časti miestnosti – uprostred snehu – sa nachádza zmenšený domček – drevenica, z ktorej sme práve vyšli, ale tentoraz už aj s figúrkami rozprávkových postáv (Macochy, Holeny – vnútri, a Marušky, ktorá sa práve vybrala na cestu).
- **zimný les –** od chalúpky vedie chodníček cez les.
- **kopec –** prvá polovica miestnosti je vlastne biela naklonená plošina (bolo by ideálne, aby zdola nebolo za ňu vidieť), tesne za kopcom (za temenom vrchu) sa nachádza ohnisko a dvanásť mesiačikov.
- **ohnisko** – vytvára centrum miestnosti. **kamene** – okolo ohniska, sú na nich z oboch strán napísané názvy mesiacov (z jednej strany naše zaužívané, z druhej strany staroslovanské, resp. staré slovenské názvy
- ozvučenie: zvuky ohňa
  aktivita: zoraďovanie kameňov na ohnisko, otáčanie - spoznávanie starých názvov jednotlivých mesiacov.
  text: *Každý dar má svoj pravý čas...*
- **mesiačiky –** vyzerajú spočiatku rovnako – ako drevené „pahýle" stromov s niekoľkými ľudskými črtami (oči, nos, ústa) – sú akoby prirodzeným vyústením lesa. Mali by byť členité, aby deti mohli na ne „nainštalovať" atribúty, ktoré nájdu.
  aktivita: vytváranie podoby mesiačikov
  text: *Pomôžte Maruške, aby spoznala mesiačiky na prvý pohľad.*
  ozvučenie: niektoré mesiace budú charakterizované aj zvukom (podľa technických možností a výberu). Návrhy zvukov uvádzame v tabuľke (stĺpec poznámky)
- **pexeso** – (na zadnej strane miestnosti) na zopakovanie názvov na jednej bude starý slove/anský názov a na druhej „medzinárodný" (na oboch s príslušným obrázkom) – kartičky budú zjednotené „poradovým číslom" mesiaca.

- **ďalekohľad - princíp striedania mesiacov** - niekde vysoko, vysoko nad ľuďmi, by mal byť model slnka, zeme a mesiaca (s jednoduchým vysvetlením princípu). Od neho musí viesť tyč – otočný mechanizmus, ktorým si ho deti môžu roztočiť – bolo by fajn, keby sa po roztočení chvíľu otáčal „sám" aby deti mohli pozorovať a uvažovať, ako funguje striedanie mesiacov a fázy roka (je možné umiestniť aj nad chalúpku)
  Text:
  Odovzdávanie žezla. Takto to vyzerá na oblohe, keď sa striedajú mesiace...

Tabuľka mesiacov s názvami, vysvetlením, atribútmi a poznámkami:

- Ak by boli technické možnosti, mohli by sme jednotlivé mesiace charakterizovať aj zvukmi (na tlačidlo, v „dutine" figuríny, resp. na inom vhodnom mieste, návrhy zvukov sú spísané v tabuľke, v stĺpci poznámky). No a niektoré sa dajú charakterizovať aj vôňou.

- Mesiace navrhujeme podľa rozprávky Dobšinského (v prílohe) rozdeliť aj podľa veku: December, Január, Február (zima) – najstarší; Marec, Apríl, Máj (jar) – najmladší, ostatní sú niekde medzi tým.

- V tabuľke pre úplnosť uvádzame viacero starých názvov jednotlivých mesiacov, hrubým vyznačujeme ten názov, ktorý sa nám pre detského prijímateľa zdal najpochopiteľnejší a najjednoduchší (vzhľadom na možnosť vysvetlenia), resp. názov, ktorý je použitý v rozprávke O dvanástich mesiačikoch podľa záznamu Boženy Němcovej (v prílohe). Pre zaujímavosť v prílohe (č. 3 – takmer na konci) uvádzame aj pomenovania mesiacov založené na kresťanskom (katolíckom) kalendári (tie však používať zrejme nemá význam).

- Niektoré názvy mesiacov sa v rôznych jazykoch používali na označenie rôznych mesiacov (resp. rozčlenenie roka nie je celkom jednotné) preto uprednostňujeme názvy, ktoré sú (pokiaľ je to možné) - jednoznačné. Ďalšie možné názvy nájdete na stránke: http://kalendar.vsieti.sk/node/4

Mesiac	*Starý názov*	*Vysvetlenie*	*Atribúty*	*Poznámky*
Január	***Veľký Sečeň,*** *Leden*	*seči = sekať, rúbať, bojovať; zima až treští led = ľad*	*Traja králi, hviezda*	*Zvuk: meluzína*
Február	*Únor, Úty/Luten, Snežeň,* ***Malý Sečeň***	*od norit', ponárať, čas ľadových krýh*	*Ľadové kryhy, voda, sneh, krokusy*	*Zvuk: praskanie krýh*
Marec	***Brezeň***	*1. čas, keď kvitnú brezy, 2. čas brezivosti zvierat*	*Breza (kvet) Mláďatá Vajíčka, FIALKY*	*Zvuk: pípanie kuriatok*
Apríl	***Dubeň***	*čas, keď kvitnú duby*	*Kvitnúci dub, slnko, dážď, dúha*	*Zvuk: dážď*
Máj	*Kveteň/**Traveň***	*Čas keď rastie najviac kvetov a trávy*	*Rôzne kvety, tráva*	*Nápev: rozvíjej se poupátko*

Jún	***Lipeň**, Červeň, Klaseň*	*1. názov od lipy, ktorá kvitne; 2. podľa trávy lipnice, ktorá vtedy tiež kvitne; 3. alebo podľa ryby lipeň (vtedy je sezóna)*	*Lipa, tráva lipnica, lipeň (ryba), JAHODY*	*Zvuk: bzučanie včiel*
Júl	*Červenec, Lipeň, **Klaseň***	*1. názov od červenosti ovocia, 2. od červíkov, ktoré hojne napádajú štepy a ovocie*	*Červík Červené ovocie*	*Zvuk: červíkovské chrúmanie*
August	***Srpeň** /Klaseň Kolovoz, žnilen*	*1. názov od srpu = kosáka a klasov, obdobie žní*	*Kosák, klasy, (cepy)*	*Zvuk: mlátenie obilia*
September	*Žiar /**Jaseň***	*názov od žiarenia, jasu (babie leto)*	*Trblietavé pavučinky, žiarivý šarkan (ten môže spájať september a október), Jasienky*	*Hra s viditeľnosťou (ďalekohľad) Zvuk: vietor*
Október	***Ruje**ň (aj malý rujeň),*	*Názov od ruje (jelene)*	*Jelene (motív rozprávky Smolíček Pacholíček), JABLKO, gaštany (jedlé, nejedlé)*	*Zvuk: ručanie jeleňov*
November	*Listopad (aj veľký ruje**ň**), **Studeň**, Hrudeň*	*Názov od padajúceho lístia*	*Farebné listy,*	*Padanie lístia (aj zvuk)*
December	***Mrazeň**, Prosinec*	*Mráz, kreslenie kvetov na okná (už v drevenici) Prosinec: 1. názov od slova prosiť (advent a prosba o narodenie Pána) 2. od slova prosinievať, t. j. presvitať – po Vianociach už sa zase predlžujú dni. 3. od slova prasa, v tom mesiaci sa najviac prasiatok rodí i zabíja*	*Atribúty už v predchádzajúcich miestnostiach*	*Zvuk: tichá noc*

Vo výstave použijeme názvy mesiacov (hrubým), ktoré boli uverejnené v Domovej pokladnici v roku 1848 a podľa D. Licharda, jej redaktora a vydavateľa pochádzajú od Jonáša Guotha z Guothovan.

PRÍLOHA 1 – text do výstavy: O 12 MESIAČIKOCH (text do knihy v drevenici)

Kedysi dávno v jednej drevenici žila sirota Maruška. Bola krásna ako jasný deň. Jej nevlastná sestra Holena však bola škaredá ako čierna noc. A to bol dôvod, prečo macocha s Holenou neustále hľadali spôsob, ako sa Marušky zbaviť.

Bola zima. V tom najkrutejšom mraze vyhnali Marušku do hory. Vraj sa im zachcelo vône kvetov.

A prišla im chuť na také veci, ktoré v zime nikdy nerástli a ani rásť nebudú.

Keď sa rozhliadnete po chalúpke, určite ich nájdete.

Úbohá Maruška šla, kadiaľ ju oči viedli. Až zazrela oheň. Okolo neho sedelo dvanásť mesiačikov. „Nuž, pýtaj si, po čo si prišla," posmelil ju ten, čo držal žezlo, „ale musíš si z nás správne vybrať, čo a od koho pýtať máš. Každý dar má svoj pravý čas."

Maruška si dary tak ako sa patrí vyprosila, domov priniesla. Machocha s Holenou sa však netešili – ani Maruške a ani darom. Málilo sa im. Nuž, samy sa vybrali do hory a už sa odtiaľ nevrátili...

Maruške ostala chalúpka i milá spomienka na dvanásť mesiačikov. Na ich krásne mená, ktoré jej samy prezradili, od koho, aký dar pýtať má, i to, od koho, aký dar rok čo rok dostane...

A vy to viete? Tak otvorte dvere do rozprávky...

PRÍLOHA 2 – info do výstavy - nie je textom do výstavy, môže byť prílohou -

ROZPRÁVKA O 12 MESIAČIKOCH (podľa záznamu B. Němcovej)

Bola raz jedna matka a mala dve dievky: jednu vlastnú a druhú pastorkyňu. Svoju veľmi rada mala, ale na pastorkyňu ani hľadieť nemohla, a to iba preto, že Maruška bola krajšia ako jej Holena. Maruška ale nevedela o svojej kráse; nuž nemohla si ani pomyslieť, prečo mater čelo zmraští, kedykoľvek pozrie na ňu. Myslela si, že je azda macoche v dačom nie po vôli. Nuž kým Holena iba fintila a strojila sa, po izbe si povoľkovala, alebo po dvore presúšala, alebo po ulici vytŕčala sa, dotiaľ ona v dome všetko riadila, upratúvala, varila, prala, šila, priadla, tkala, trávu nosila, kravy dojila, všetku robotu robila, a iba čo ju macocha za to každý deň kliala a hrešila. Nič neplatilo, že trpela ako tá trpielka; bolo s ňou zo dňa na deň horšie. A to hľadže, zasa iba pre to jedno, že Maruška stávala sa zo dňa na deň krajšou a Holena škaredšou. Tu si mať myslela:
"Načože by mne to bolo, aby si ja nechávala peknú pastorkyňu v dome; keď prídu chlapci na vohľady, zaľubia si Marušu a nebudú chcieť ľúbiť Holenu."
Poradila sa o tom aj s Holenou a vymysleli také veci, čo by statočnému človeku ani na um neprišli. Jedného dňa, a bolo to hneď po Novom roku, v treskúcej zime, zachcelo sa Holene fialky voňať. I rečie:
"Choď, Maruša, do hory, nazbieraj mi voňačku z fialiek; chcem ju mať za pásom, lebo zažiadalo sa mi veľmi fialôčky voňať."
"Jaj, bože, sestro milená, čože ti to prišlo na um! Či to dakto slýchal, žeby rástli pod snehom fialky?" vraví úbohá Maruška.
"Ty švandro, ty gryňo, ty, čože máš vravieť, keď ti ja rozkážem?" obkríkla sa na ňu Holena. "Choď mi zo dverí, a ak nedonesieš z hory fialiek, zabijem ťa!" hrozila ešte k tomu. Macocha ale vystŕčila Marušku von, dvere za ňou zachlopila a zámyk zatisla.
Nariekajúc poberalo sa dievča už len do tej hory. Snehu tu celé múry a nikde ani stupaje ľudskej. Blúdila ona, blúdila dlho; hlad ju moril, zima ju triasla, nariekajúc ešte horšie, prosila pánaboha, aby ju radšej z toho sveta vzal. Tu zazrie pozďaleč svetlo. Ide za žiarou a príde až na vrch hory. Tam horí veliká vatra, okolo vatry dvanásť kameňov a na tých kameňoch sedia dvanásti mužovia. Traja sú belofúzi, traja sú mladší od nich, traja ešte mladší a traja najmladší. Sedeli ticho, nemo, meravo zahľadení do ohňa. Títo dvanásti mužovia, to sú dvanásti mesiačikovia. Veľký Sečeň sedel teraz hore na najvyššom kameni. Ten mal vlasy aj fúzy biele ako sneh a v ruke držal batyk.
Uľakla sa Maruška a zostala aj ona zmeravená. No, osmelila sa, pristúpila bližšie a prosila sa:
"Dobrí ľudia boží, dajteže sa mi zohriať, zima ma trasie."
Veľký Sečeň pokýval hlavou, a opýtal sa jej:
"Načože si prišla, dievka moja; čo tu hľadáš?"
"Idem na fialky," odpovedala Maruška.
"Nie je čas chodiť na fialky, veď je sneh," riekol Veľký Sečeň.
"Ej, veď ja viem; ale mi sestra Holena a macocha prikázali donieť fialiek z hory. Keď ich nedonesiem, zabijú ma. Pekne vás prosím, báčikovia moji, povedzteže mi, kde by som ich nazbierala?"
Tu zdvihol sa Veľký Sečeň, popošiel k najmladšiemu mesiačiku, dal mu batyk do ruky a povedal:
"Bratku Brezeň, zasadni si ty hore na moje miesto!"
Mesiac Brezeň sadol hore na najvyšší kameň a zatočil batykom nad vatrou. Vatra rozplamenila sa do výšavy, sneh začal topiť sa, stromky začali pučiť, pod bučkami zelenala sa trávička, v trávičke zabrneli sa púčky kvietkov; bola jar. Medzi krovím uschované pod lístkami rozkvitali fialky. A čím obadala sa Maruška, bolo, akoby belasou plachtou bola zastrela sa zem.
"Chytro zbieraj, Maruška, chytro!" prikazoval mladý Brezeň. Uradovaná Maruška natrhala a uvila skoro veľkú voňačku. Potom zaďakovala pekne mesiačikom a popospiechala si domov.
Divila sa Holena, divila sa macocha, keď videli, ako pospiecha si s fialkami domov. Otvorili jej dvere a vôňa fialiek zapáchla po celom dome.
"Kdeže si ich natrhala?" opytuje sa Holena spurne.
"Nuž vysoko, tam na hore, rastú pod kríčkami; dosť ich tam veru," ticho odpovedala Maruška. Holena vytrhla jej voňačku z ruky, pripäla sebe za pás, voňala sama, dala privoňať i materi, ale sestre neriekla: "Privoňaj si!"
Druhý deň sedela si Holena pod pecou a zachcelo sa jej jahôd. I zvolala:
"Choď Maruša, a dones mne z hory jahôd."
"Jaj, bože, sestro milená, čože ti to prišlo na um! Či to dakto slýchal, žeby pod snehom jahody rástli?"
"Eh, ty švandro, ty gryňo, ty, čo máš vravieť, keď ti ja rozkážem? Chytro choď, a ak mi nedonesieš jahôd, zabijem ťa!" hrozila Holena.
Macocha vystŕčila Marušu von, dvere za ňou zachlopila a zámyk zatisla.

Nariekajúc poberalo sa dievča už len do tej hory. Snehu tu celé múry a nikde ani stupaje ľudskej. Blúdila ona, blúdila dlho; hlad ju moril, zima ju drobila; prosila pánaboha, aby ju radšej z toho sveta vzal. Tu zazrie pozďaleč zasa to svetlo, čo predo dňom. Za žiarou prišla zasa až k vatre.Dvanásti mužovia - dvanásti mesiačikovia - sedeli i dnes kolo nej; Veľký Sečeň, biely a fúzatý, najvyššie s batykom v ruke.
"Dobrí ľudia boží, dajteže sa mi zohriať, dajte! Zima ma celky zdrobila," prosila sa im Maruša.
Veľký Sečeň pokýval hlavou a opýtal sa jej:
"A čože si zasa prišla, dievka moja, a čo tu hľadáš?"
"Idem na jahody," odpovedala dievčina.
"Eh, veď je zima a na snehu jahody nerastú," vraví Veľký Sečeň.
"Ej, veď ja viem," vraví smutne Maruška. "Ale sestra Holena a macocha prikázali mi nazbierať jahôd; ak im nenazbieram, zabijú ma. Pekne vás prosím, bačikovia moji, povedzteže mi, kde by som ich nazbierala?"
Tu zdvihol sa Veľký Sečeň, šiel k mesiačikovi, ktorý mu sedel naproti, dal mu batyk a povedal:
"Bratku Lipeň, zasadníže si teraz na moje miesto!"
Mesiac Lipeň sadol hore na najvyšší kameň a zatočil batykom nad vatrou. Vatra zbĺkla tri razy vyššie, snehy stopili sa podchvíľkou, stromy rozvili sa do lístov, vtáčikovia štebotali a vyspevúvali do kola, kvietľa všade plno - bolo leto. Pod kríčkami vyzeralo to, akoby bol bielych hviezdičiek nasial a navidomočú menili sa biele hviezdičky na jahody a zreli, dozrievali. Čím obadala sa Maruška, bolo ich, akoby bol poliał zem krvou.
"Chytro zbieraj, Maruška, chytro!" prikazoval Lipeň.
Uradovaná Maruška nazbierala skoro plnú zásteru jahôd. Pekne poďakovala sa mesiačikom a pospiechala si domov.
Divila sa Holena, divila sa macocha, keď pospiechala si s plnou zásterou. Otvorili jej - a vôňa jahôd zapáchla po celom dome.
"Kdeže si ich nabrala?" opytuje sa Holena spurne.
A Maruška len ticho:
"Nuž vysoko, tam na hore rastú; dosť ich tam veru!"
Holena vzala jahody, najedla sa dosýta; najedla sa i macocha; ale Maruške neriekli: "Vezmi si jednu."
Napačmala sa Holena a na tretí deň zažiadalo sa jej už jabĺká uhryzať.
"Choď, Maruša, choď do hory, dones mi červených jabĺk," rozkázala si.
"Jaj, bože, sestro milená, čože ti to prišlo na um! Či to dakto slýchal, žeby v zime jabĺká zreli?"
"Eh, ty švandro, ty gryňo, ty, čo máš vravieť, keď ti ja rozkážem! Chytro idi do hory, a ak mi nedonesiš červených jabĺk, veruže ťa zabijem!" hrozila Holena. Macocha vystrčila Marušu von, dvere za ňou zachlopila a zámyk zatisla.
Nariekajúc poberala sa dievčina do hory. Snehu tu celé múry a nikde ani stupaje. Blúdila ona, blúdila dlho; hlad ju moril, zima ju drobila; prosila pánaboha, aby ju radšej z toho sveta vzal. Tu zazrie pozďaleč zasa to svetlo a za žiarou príde až k vatre.
Dvanásti mužovia - dvanásti mesiačikovia - sedeli kolo nej, sedeli, akoby ich bol prikoval; a Veľký Sečeň, biely a fúzatý, sedel najvyššie s batykom v ruke.
"Dobrí ľudia boží, dajteže sa mi zohriať, dajte! Zima ma celky zdrobila," prosila sa im Maruša.
Veľký Sečeň pokýval hlavou a pýtal sa:
"A čože si zasa prišla, dievka moja?"
"Prišla som po červené jabĺká," odpovedala dievčina.
"Zima je, nezrejú v zime červené jabĺká," vraví Veľký Sečeň.
"Veď ja viem," vraví smutná Maruška. "Ale Holena a macocha prihrozili mi, že ak im nedonesiem červené jabĺká z hory, zabijú ma. Pekne vás prosím, bačikovia moji, pomôžteže mi ešte len raz."
Tu zdvihol sa Veľký Sečeň, šiel k jednému zo starších mesiačikov, dal mu batyk do ruky a povedal:
"Bratku Rujeň, zasadni ty moje miesto!"
Mesiac Rujeň sadol na najvyšší kameň a zatočil batykom nad vatrou. Vatra vyšľahla dohora, sneh stratil sa; ale na stromoch nerozvíjalo sa lístˇa, ožltnuté tratilo sa už z nich pomaly - bola jeseň.
Nevidela už Maruška jarých kvetov, ani nebola by ozerala sa po nich. Ozrela sa už len po stromoch. A naozaj tam jabloň a na nej vysoko na konci konárov červené jabĺká.
"Ráňaj, Maruška, ráňaj chytro!" prikazoval Rujeň.
Maruška potriasla jabloň, odpadlo jej jedno jabĺko; potriasla druhý raz, odpadlo jej druhé.
"Chytaj Maruška, chytaj chytro a bež domov!" volal Rujeň.
Uchytila tie dve jabĺká, mesiačikom poďakovala sa pekne a ozaj popospiechala si domov.
Divila sa Holena, divila sa macocha, keď prichodila Maruška domov. Otvorili jej a ona podala im dve jabĺká.
"A kdeže si ich natrhala?" opytuje sa Holena.
"Vysoko na hore rastú a veru ich tam ešte dosť," povedala Maruška.
No, nebolo tej treba viac povedať, len to, že ich tam ešte dosť.

"A ty švandro, ty gryňo, ty, prečo si ich viac nedoniesla? A či si ich vari po ceste pojedla?" ospila sa na ňu Holena.
"Jaj, sestro milená, nezjedla som ja ani kúštek. Keď som najprv stromom zatriasla, spadlo jedno; keď som po druhý raz zatriasla, spadlo druhé, a viac mi triasť nedali. Volali na mňa, aby išla domov," hovorila Maruška.
"Bodaj ťa parom ubilI" hrešila Holena a chcela Marušku biť. A macocha nelenivá, vzala na ňu papek. Maruška nechcela dať ubiť sa, utiekla do kuchyne a skryla sa tam dakde pod pec.
Paškrtná Holena prestala hrešiť a oddala sa do jablka, podala aj materi. Tak sladké jablká jakživ nejedli. Napačmali sa ešte len teraz.
"Daj mi, mamo, kožušok, idem sama do hory! Tá švandra by nám ich zasa pojedla po ceste. Veď ja nájdem to miesto, hoc by v pekle bolo, a zráňam ich všetky, keď ich tam toľko, hoc by priam čert volal na mňa!"
Tak Holena kričala a mať ju darmo odvrávala. Vzala kožuštek na driek, plachtu na hlavu, zababušila sa a pustila sa do hory. Matka ima zalamovala rukami na prahu, pozerajúc za ňou, že čo si to dievča zamyslelo.
Šla Holena do hory. Snehu tam celé múry a nikde ani stupaje. Blúdila, blúdila, a chuť na jablká poháňala ju vždy ďalej, akoby ju bol honil. Tu zazrela pozďaleč svetlo. Pustí sa k nemu. Príde k vatre, kde kolom dokola sedia dvanásti mužovia - dvanásti mesiačikovia. Ale nepokloní sa im, neprosí sa im, len vystrie dlane proti ohňu a zahrieva sa, akoby to len pre ňu bolo.
"Načože si prišla, čože tu hľadáš?" rozmrzel sa na ňu Veľký Sečeň.
"Načo sa ma to spytuješ, ty starý blázon, ty? Netreba tebe vedieť, čo ja chodím, kadiaľ ja chodím!" odsekla mu Holena a pobrala sa do hory, akoby ju už tam hotové jablká čakali.
Veľký Sečeň zmraštil čelo a zatočil batykom ponad hlavu. V tom okamžení zachmúrilo sa nebo, vatra uhasínala, sneh sypal sa hustý, vietor podúval studený. Holena nevidela ani na krok pred sebou; čo ďalej, to do väčších závejov zabrodila. Hrešila Marušu aj pánaboha. Údy jej krehli, kolená podlamovali sa, sklesla tam.
Čaká matka Holenu, hľadí von obločikom, vychodí ju vyzerať aj predo dvere; čas za časom míňa sa, ale Holena len neprichodí a neprichodí.
"Či sa jej od tých jabĺk nechce, či čo je to? Musím ju opáčiť sama!" hovorí matka sama sebe, berie kožúšok, okrúca sa do obrúska a poď za dievkou.
Sneh sype sa vždy hustejší, vietor podúva vždy studenší, záveje ako múry. Brodí sa cez ne a vyvoláva dievku, ale neozýva sa jej ani duša. Zablúdi, sama nevie kde, a hreší Holenu aj boha. Údy jej krehnú, kolená podlamujú sa, sklesne tam aj ona.
Doma Maruška navarila obed, opatrila aj podojila kravičku; ale ani Holena ani macocha neprichádzajú. "Kdeže bavia sa tie tak dlho?" trápi sa Maruška, sadajúc večer pod praslicu. Sedí pri nej do noci, vretienko jej dávno plné; ale o tých tam ani chýru, ani slychu.
"Jaj, bože, čože prihodilo sa tým!" trápi sa dobré dievča a úzkostlivo pozerá von okienkom. Nevidať tamvon ani duše, len po prestálom víchre ligocú sa hviezdy, svieti sa zem od snehu a dachy praskajú od zimy. Smutná zatvára okienko a modlí sa za sestru i za matku. Ráno čaká s rañajkami i s obedom, ale nedočká sa ani Holeny, ani macochy viacej. Obe zamrzli v hore.
Maruške zostala po nich i chyžka i kravička i záhradka i pole a lúčky okolo domu. Kým otvorila sa jar, našiel sa k tomu i hospodár, šuhaj driečny, ktorý priženil sa k dobrej Maruške - a dobre im bolo obom pri pokoji.
Svätý pokoj a láska je nado všetko!

Podala Božena Němcová z Trenčianskej od slúžky Marky, čo slúžila u nej v Bal. Ďarmotách.

PRÍLOHA 3 – (informatívne texty): CITÁTY Z ČLÁNKU: ZO STUDNICE RODNEJ REČI

Od začiatku ledňa až do prasiňca (Staré slovenské názvy mesiacov)

V česko-nemeckom Jungmannovom slovníku sa sečen hodnotí ako slovenské a moravské slovo vo význame „júl". Sečen — měsjc, w němž se seno seče. Ako letný mesiac hodnotí sečen aj J. Palkovič vo svojom česko-nemecko-latinskom slovníku z roku 1821. Ale v príručnej kartotéke Historického slovníka slovenského jazyka sa nenašiel ani jediný doklad, ktorý by dosvedčil používanie názvu sečen na Slovensku vo význame „júl" alebo ako letný mesiac, len zimný mesiac, podobne ako aj kalendár z roku 1598. Názvoslovie mesiacov podľa J. Jungmanna je takéto: 1. leden, 2. aunor, únor, 3. březen, 4. duben, 5. traveň, květen, trnopuk, 6. červen, růžen, 7. sečen, 8. srpen, 9. září, 10. říjgen, rugen, 11. listopad, 12. prosinec, vičenec. Etymológia staršieho ľudového názvoslovia vychádza z pozorovaní našich predkov. Leden je mesiac „kdy se led obyčegne dělá". Únor, v ten mesiac „led se nořj" — puká, láme. Březen je „prwnj garnj měsjc, nazwanj od břjzy, která se toho času pučj". Duben je mesiac „nazwán od dubu, který se pučj toho měsjce". Traveň (slovo pochádza z ruštiny) je „měsjc, w kterém tráwa negwjc roste", u starých Slovanov bol rozšírený názov trnopuk. Květen J. Jungmann hodnotí ako slovenské a moravské slovo. Ale podľa Machkovho Etymologického slovníka je květen „kvetný čas". Machek uvádza, že toto slovo sa prvýkrát vyskytuje až u Jungmanna ako poetizmus v preklade Ataly z roku 1805. V poľstine kwiecień označuje mesiac apríl. Jún — červen hodnotí takisto ako slovenské a moravské slovo, ale vyskytuje sa aj v poľstine, maloruštine — czerwiec. Názov J. Jungmann odvodzuje od a) červenosti, že se w něn owoce červená, b) červův, kterjž tohoto měsjce na štěpjch a owotci škodj činj. Jún označuje Jungmann aj slovom růžen. Júl sa označuje slovami sečen a lipeň — „že lipá toho měsjce kvete". August je „od srpu nazwaný, že se toho času negwjce žne", má takisto slovenské hodnotenie. Říjgen, rugen — desiaty mesiac „w němž se gelenj scházegj a říjgj neobyčegně". Zaujímavý je výklad decembra — prosinec: od a) „prositi — že se w tom měsjci adwent a rannj prosba o narozenj Páně gest", b) „prosinieti (z ilýrčiny) = illuminare: z toho měsjce děge se přechod od negkratšjho dne ku přibywagjcjmu dni a swětlosti", c) „prasete, že se w tom měsjci negwjce praset rodj a wepřů bige". Za najpravdepodobnejší sa považuje výklad od slova prosinievať (už prosinieva — už svitá). Azda preto, že už vtedy presvitá, „svetlo navracať se počína".

Slovenské názvy mesiacov môžeme nájsť aj v slovenských rozprávkach, v ktorých nájdeme veľa archaizmov a zaujímavých čŕt staršieho štádia jazyka, najmä slovnej zásoby. V rozprávke O dvanástich mesiačikoch vystupujú postavy mužov, ktoré zosobňujú jednotlivé mesiace. Sú to Veľký Sečeň, Brezeň, Lipeň a Rujeň: Okolo tej vatry dvanásť kameňov leží a na tých dvanástich kameňoch dvanásť chlapov — mesiačikov sedí. — A na najvyššom kameni teraz Veľký Sečeň s vatráňom v ruke sedí. — Brezeň si sadol na najvyšší kameň. — Lipeň si sadol na najvyšší kameň. — Mesiac Rujeň sadol na najvyšší kameň (Dobšinský, s. 70 — 73). Rozprávku pôvodne napísala v polovici 19. storočia B. Němcová podľa rozprávania svojej slúžky Marky. Dá sa predpokladať, že táto rozprávka žila v povedomí slovenského ľudu už dlhší čas a aj preto sa slovenské názvy mesiacov zachovali aj v takejto apelatívnej podobe.

Podobné doklady nachádzame aj v nárečovej frazeológii. V diele J. Fándlyho Pilní domajší z roku 1792 nájdeme príklady na ľudové pomenovania mesiacov, a to: U nás je s počátku ledňa to nového, čo bolo v prasiňci starého. — Už od listopadu pre mrcha chválu do poľa vijsť nemôžem. — Počujeme, čo budeme v sečni, únori, v brezňi merkovať, k čomu se máme v dubňi, máji, v červeňi šikovať. Aj v Zátureckého knihe prísloví nájdeme príslovia o ročných obdobiach a ľudové pranostiky, v ktorých vedľa seba stoja latinské názvy aj slovenské pomenovania mesiacov: Ide marec, poberaj sa starec. — Keď brezeň orie, dubeň odpočíva. — Teplý apríl, zimný máj, bude žito ako háj. — Chladný máj s mokrým červeňom plní stodoly zbožím a senom. — Malý sečeň protivi sa veľkému.

Okrem latinských a domácich pomenovaní sa v kalendároch vyskytovali aj viacslovné názvy pomenované podľa cirkevných sviatkov typických pre daný mesiac. Napr. kalendár Tatran z roku 1861 a kalendár Pútnik svätovojtešský z roku 1885 a 1894 uvádzajú tieto názvy: január — mesiac trojkráľový, február — mesiac hromničný, marec — mesiac pôstny, apríl — mesiac veľkonočný, máj — mesiac mariánsky, jún — mesiac Božieho Tela, júl — mesiac apoštolský [Tatran], mesiac Cyrillo-Methodský, august — mesiac pútnický [Tatran], mesiac svätoštefanský, september — mesiac andelský, anjelský, október — mesiac ružencový, november — mesiac všech svätých, mesiac verných zomrelých, december — mesiac vianočný.

Medzinárodné názvy mesiacov pochádzajú z obdobia Rímskej ríše. Pôvodný rímsky rok mal iba desať mesiacov, ale po juliánskej reforme sa kalendárny rok rozšíril o 2 mesiace na súčasných dvanásť mesiacov, a to takto:

január — vznikol vtedy, keď starí Rimania pridali k svojim starým mesiacom ešte dva; január dostal meno podľa boha Jánusa (boh svetla, boh začiatku);

február — meno tohto mesiaca súvisí s istým rímskym zvykom, ktorý pripomína naše veľkonočné šibačky; tento sviatok sa slávil na počesť boha Fannusa — boha plodnosti, úrody a ochrancu stád a roľníkov, februárius — mesiac očistný, šibačkový;

marec — zo začiatku prvý mesiac, zasvätený bohu Marsovi (boh vojny a roľníctva);

apríl — lat. apero — ďalší, druhý mesiac;

máj — zasvätený bohyni Maji, matke rímskeho boha obchodu Merkúra;

jún — zasvätený bohyni oblohy a manželke Jupitera Junóne;

júl — pôvodne piaty mesiac — quintilis, neskôr premenovaný na počesť Gaia Iulia Caesara (bol to mesiac jeho narodenia);

august — pôvodne šiesty mesiac — sextilis, po vzniku juliánskeho kalendára dostal čestné prímenie Augustus, vznešený, svätý, neskorší titul rímskych cisárov;

september — označuje siedmy mesiac (septem — sedem);

október — označuje ôsmy mesiac (octo — osem);

november — pôvodne deviaty mesiac (novem — deväť);

december — pôvodne desiaty mesiac (decem — desať).

Pokusy zaviesť domáce slovenské názvy mesiacov sa neujali. Existencia slovenských názvov a ich ústup svedčia o silnom vplyve latinčiny a latinskej kultúry medzi vzdelancami aj medzi obyčajným ľudom. A tak ako v ruštine, bulharčine, maďarčine aj v slovenčine pôvodné národné názvy mesiacov sa postupne vytláčali a nahrádzali medzinárodnými (tzn. latinskými) názvami.

Pomenovania mesiacov slovenskými názvami v minulých storočiach teda vyzeralo takto:

január — welký sečen (K 1597), velkí sečen, velkí sečeň (SNN, DP), weliký sečen (HSSJ), ledeň, hrubí sečeň (F), leden (NK);

február — malý sečen (K 1597), malí sečzen, unor (HSSJ, NK), unor, malí sečeň (F), malí sečen, malí sečeň (SNN, DP);

marec — brezon (K 1597), brezen (HSSJ), brezeň (F, SNN, DP), březen (NK);

apríl — dubon (K 1597), dubeň (HSSJ, F), duben (NK), duben, dubeň (SNN, DP);

máj — mag (K 1597), máj (HSSJ, F), máy (NK), kveten, traveň (SNN, DP);

jún — turýči (K 1597), czerwen (HSSJ), červeň (NK), červeň (F), lipeň (SNN, DP);

júl — m. Sw'etho Yána (K 1597), červenec (HSSJ, NK), červenec, klaseň (SNN, DP);

august — m. Sw'etho Yakuba (K 1597), srpen (HSSJ, NK), srpeň (F), klaseň, srpeň (SNN, DP);

september — m. Matky Božeg (K 1597), žárj (NK), žáří (F), malí rujen (SNN), jaseň (DP);

október — m. Sw'etho Michala (K 1597), rygen, říjen (NK, F), welkí rujen (SNN), rujeň (DP);

november — m. wssech swetých (K 1597), listopad (HSSJ, NK, F, SNN), studeň (DP);

december — m. Swtho Ondrege (K 1597), prasinec (HSSJ, NK, F), prosiňec (SNN), studeň (DP).

Latinské pomenovania mesiacov u nás, ale aj v iných európskych štátoch sa ujali vďaka silnému vplyvu katolíckeho náboženstva, ktoré latinčinu používalo ako jediný bohoslužobný jazyk a aj dorozumievajúci jazyk medzi klérom a šľachtou.